

Vuk'uzenzele

MAHALA

O e tlisetswa ke Dikgokahanyo tsa Mmuso (GCIS)

Sesotho/English

Phuptjane 2015

Ho tswa Meahong ya Kopano

leqephe 3

Mokgwa o phetseng hantle bakeng sa bohle

leqephe 5

Tsela ya ho kenya tseko ya naha

leqephe 6

Ditshebeletso tse tsamayang bakeng sa setjhaba

Amukelani Chauke

Batho ba dulang dikarolong tsa mahaeng tsa naha jwale ba ka kgona ho ngodisa ditseko tsa naha haufi le malapeng a bona.

Letona la Ntshetsopele ya Dibaka tsa Mahae le Tlhabollo ya Naha Gugile Nkwinti o nolofaditse tshetso ya ngodiso ya ditseko tsa naha haufinyane ka ho bula e nngwe ya dibese tse nne sebakeng sa Palamente Motse Kapa.

“O lokela ho hopola hore nakong ya karolo ya pele, ho ne ho sena ho thaota ho etswang ke mmuso. Ka mantswe a mang, ho isa leano le monyetla moo batho ba leng teng ho ne ho sa etsahale.

“Sephetho ke hore batho ba dibakeng tse mahaeng a hole le ba diteropong tse nyane le makeisheneng a mahae, ba neng ba sa kgone ho ya moo dikantoro [tsa ho kenngwa ha tseko] di neng di le teng, ba hlotswe ke monyetla oo.

“Jwale re na le dibese le diteraka tse nyane tse tla ya moo, di buwe le batho mme di ba thaothe le ho ba bolella hore bana le monyetla wa ho kenya ditseko.

“Kahoo hona ke ho isa ditshebeletso ho batho ho na le hore batho ba mengwe hore ba tle kantorong,” o boletse jwalo.

Ho bulwa ha diyuniti tse tsamayang ho tla ka mora hore Mopresidente Jacob Zuma a ananele Sehlomathiso sa Molao wa Kgutlisetso ya Ditokelo tsa Naha hore ebe molao ka la 30

Letona la Lefapha la Ntshetsopele ya Mahae le Tlhabollo ya Naha Gugile Nkwinti le thakgotse dikantoro tse ntjha tse tsamayang bakeng sa ho nolofatsa ho ingodisa bakeng sa ditseko tsa naha ditorong tse nyane le dibakeng tsa mahae.

Phuptjane 2014, mme ka tsela eo a bula botjha tshetso ya kgutlisetso bakeng sa dilemo tse ding hape tse hlano ho fa ba sa kang ba kenya ditseko tsa bona nakong ya pele monyetla wa ho etsa jwalo.

Nakong ya karolo ya pele – e fedileng ka la 31 Tshitwe 1998 – Khomishene ya Kgutlisetso ya Ditokelo tsa Naha e amohetse ditseko tse 80 000 tsa naha.

Haufinyane ha a bua le Ntlo ya Baetapele ba Setso Palamenteng, Mopresidente o boleletse baetapele ba setso hore ba hloka ho ithophisa hore ba tle ba thuse batho ba atlehe ka ditseko tsa bona tsa naha.

Ho hakangwa hore ke batho ba dimilione tse 7.5 ba ileng ba lelekwa naheng ya bona ka mora hore Molao wa Naha wa 1913 o etswe molao.

Mokgahlelo wa pele wa ditseko o entswe pakeng tsa 1994 le 1998.

Dibese tse ding tse tharo di tla tsebiswa diporofenseng tse ding tsa – Kapa Botjhabela, Foreistata le Leboya Bophirima.

Ho thakgotswa ha dikantoro tse tsamayang ho latela ho bulwa ha dikantoro tse 14 tsa ngodiso ho pharalla le diporofense tse robong.

Letona Nkwinti o boetse a re dikantoro tse tsamayang ke makoloi a bopilweng ka ho ikgetha ka thekenoloji ho dumella tshetso ya dikopo bakeng sa ditseko tsa naha sebakeng sona seo.

Letona le itse pakeng tsa Phupu 2014 le la 8 Mmesa 2015, ho amohetswe ditseko tse 54 439.

Diyuniti tsena tse tsamayang di kentswe thekenoloji e hlokehang ho amohela ditseko hona sebakeng seo – ho kenyelletsa le dikhomphyutha le diporintara.

Bese e boetse e na le sephahamisi sa motlakase se ka phahamisetsang batho ba nang le boqhwalahodimo hore ba kene ka kantorong ena e tsamayang.

Diteraka di se di lebisitse Qwaqwa, Phutha-ditjhaba ho la Foreistata, Kapa Botjhabela le Gauteng, mme di tla tsamaya ho ya dibakeng tse fapaneng.

Kantoro e nngwe e tla fetela Leboya Bophirima mafelong a Phato mme e dule moo ho fihlela Hlakubele 2016.

Sekejule se felletseng sa hore na dibese di tla

ya kae, hammoho le dibaka le dinako, se tla tsebiswa ho ditho tsa setjhaba ke lefapha mme sekejule se sentse se fumaneha dikantorong tse 14 tsa lefapha tsa ho kenngwa ha tseko, dikantorong tsa lebatowa kapa ho webosaeteng ya lefapha.

Diteraka tse pedi di tla ya dibakeng tseo ho tsona dikantoro tse tsamayang di tla iswa ho tsona ho hlophisa batseki ka hohlehohele.

Sena e tla ba tshetso ya ho netefatsa hore ba na le tshole tseo ba di hloka ho kenya tseko e phethahetseng, ho toha ho ditokomane tsa boitsebiso kapa tlhahisoleseding ya batho kapa ba lelapa bao ba etsang tseko bakeng sa bona, ho netefatsa hore ditseko tsa bona ha di qhelelwe ka thoko ka lebaka la tlhahisoleseding e sa fellang.

Letona le itse ho kenya tseko ke tshetso ya mahala ya mmuso le hore batho ba tshwanelehang ba na le nako ho fihlella ka la 30 Phuptjane 2019 hore ba ka kenya tseko.

“Re lemohile hore hona le batho ba ntseng ba tsamaya ba nka tjelele ho ditho tse sotlehileng tsa setjhaba sa rona ba ba tshetso hore ba ka kenya ditseko bakeng sa bona.

“Molaetsa oo re o fang batho ba bo rona ke hore ha o hloke ho lefa letho ho kenya tseko ya naha.

“Ditsetso di ka kengwa ho ditsha tshole tsa rona tse 14 tsa semmuso tsa ngodiso tse naha ka bophara kapa dikantorong tsa ngodiso tse tsamayang moo basebeletsi ba rupeletsweng ba tla o thusa,” o boletse jwalo.

Bona leqephe la 6 ha o batla ho tseba haholwanyane mabapi le tsela ya ho ngodisa tseko ya naha.

Mmuso o ikemiseditse ho ntlafatsa ditshebeletso

More Matshediso

Letona le Kantorong ya Mopresidente la Merero, Bodisa le Tlhabollo ya Tshetso, Jeff Radebe, o itse lefapha la hae le tla sebetsa mmoho le Lefapha la Dipalopalo la Aforika Borwa (Stats SA) ho netefatsa hore dipalopalo di sebetsa ho ntlafatsa tshetso ya mafapha a mmuso.

Ha a ne a bua a le Motse Kapa haufinyane, Letona Radebe o itse mafapha a mangata ha a na ditshebetso le mekgwa e nepahetseng ya taolo ya tlhahisoleseding ho hlaha tlhahisoleseding e tshetsohalang. Leha hole jwalo, o itse Lefapha la Merero, Bodisa le Tlhabollo ya Tshetso (DPME) le sebetsa ka thata ho shebana le phephetso ena.

O boetse a re a mang a maikemisetso a DPME a bohlokwa ke ho leka kutlwahalo

ya mananeo a mmuso ho setjhaba ka bophara. Letona Radebe o itse DPME e na le kakaretso ya ditlhabollo tse 39 tse phethetseng, tse nkang tjelele e ka bang R50 bilione ya tshetso ya mmuso.

O itse ditlhabollo tse ngata di hlalositse diphetoho tse kgolo le pele di tsebahatswa. Kahoo, ho lokela ho bonahala dintlafatso tse kgolo tsa tshetso ya mananeo a mmuso.

“Re motjheng wa ho tsebahatsa pitso ya ditlhabollo bakeng sa 2016/17. Nakong ya 2014/15, ho phethetswe ditlaleho tse tshetso tsa tlhabollo mme tsa nehlanwa ho Kabinete. Re ikemiseditse ho qala bonyane ditlhabollo tse robedi selemong sena sa ditjelele,” o boletse jwalo.

THUTO YA MOTHEO

Letona Radebe o ekeditse ka hore ditlhabollo

tse pele tse phethetseng di etsa phapang e kgolo, a bua ka kotloloho ka tlhabollo ya pele e mabapi le Ntlafatso ya Kgodiso ya Bana (ECD), e bakileng hore leano le letjha la ECD le thehwe lebe le etswe molao ka Hlakubele 2015.

“Hara tse ding, tsepamiso e tla ba hodima ho ntlafatsa boleng ba Kharikhulamo ya Kereite ya R ho atolosa kutlwahalo ya yona hodima bana ba sotlehileng le diporofenseng tse sebetsang hampe, le ho matlafatsa thupello le ntshetsopele ya matitjhere a Kereite ya R.”

O itse tlhabollo ya Kereite ya R e bontshitse bohlokwa ba ho ntlafatsa boleng ba phano ya thuto eseng feela ho eketsa phihlelo.

KGWEBISANO LE MATSETE

Tlhabollo ya Morero wa Ho Ntshwa ha Ditshebetso tsa Kgwebo wa Lefapha la Kgwebisano le

Letona Jeff Radebe.

E tswella pele leqephe la 2

DITABA TSE AKARETSENG

Batjha baa matlafatsana

Noluthando Mkhize

Emmanuel Mogale, 23, ke motjha ya thabelang ho matlafatsa ba bang.

Beke le beke o ruta baithuti ba sekolo se phahameng Sekolong se Phahameng sa Kaalfontein se Tembisa, Gauteng kamora dihora tsa sekolo.

Mogale ke moithaopi bakeng sa mokgatlo o sa etseng phaello o bitswang IkamvaYouth, o fang baithuti ho tswa ditjhabeng tse sotlehlileng tsebo, bokgoni, mekgwa le disebediswa tseo ba di hlokang ho fihlella thuto e phahameng kapa menyetla ya kgiro hang ha ba qetile materiki.

"Lebaka leo ke tlang mona ka lona ho tla ruta batjha ka mora dihora tsa sekolo ke hobane ha ke ne ke etsa matric hona le motho ya ileng a nruta ka mora dihora tsa sekolo mme a dumela ho nna ka IkamvaYouth. Ha nka bona bohlo ba baithuti bana ba fumana dimaraka tse ntle le dihlapiso bakeng sa yunivesithi nka thaba haholo.

"Setjhabeng sena batjha ba na le menyetla e fokolang haholo ya ho atleha ka lebaka la maemo a moruo malapeng. Ke batla ho bona setjhaba se tswetseng pele ka thuto," ho boletse Mogale.

Ke taba e bohlokwa haholo ho Mogale. Ha a qeta ho phethela materiki ka 2013, mokgatlo wa IkamvaYouth o ile wa thusa Mogale ho fumana thutomosebetsing ya Makro.

"Makro e re file thutomosebetsing hore re ba sebeletse mme ka nako eo re ithute Yunivesithing ya Afrika Borwa bakeng sa lengolo la *BComm ya Business Management*. Hang ha re qetile lengolo lena re tla tswelapele ho sebeletsa khamphani ena.

"Ha e ne e se ka IkamvaYouth nkabe ke sa

fumana tlhahisoleseding ena, ke leboha bona," o boletse jwalo.

Mogale o ruta Senyese mane, Physical Science, Sepedi, Geography le Life Orientation.

"Ke rata boithaopi ka hohlehohle. Ho mpha thabo hore jwalo ka motjha ke kgona ho matlafatsa batjha ba bang le ho fana ka ho hong setjhabeng sa heso."

IkamvaYouth e thehilwe ka 2003 mme ya ngodiswa semmuso ka 2004. Mokgatlo ona o na le makala Khayelitsha, Nyanga le Masi-phumelele ho la Kapa Bophirima, Ivory Park ho la Gauteng, le sebakeng sa Greater Cato Manor le Molweni ho la KwaZulu-Natal.

Ho ruta ka mora dihora tsa sekolo ho etsahala ka thapama ka mora sekolo, ka Moqebelo ho seng le nakong ya matsatsi a phomolo a sekolo.

Juliet Moseamedi, 18, e leng moithuti wa Kereite ya 11 Sekolong se Phahameng sa Kaalfontein ya batlang ho etsa dithuto tsa biomedical ka mora materiki, o re esale a kenela IkamvaYouth dithuto tsa hae di ntlafetse.

"Hobane ke dula lekeisheneng, letsatsi le letsatsi ka mora sekolo ke ne ke tla dula le metswalle ya ka ebe ha ke etse letho. Hona ke tlwaelo bakeng sa batjha motseng wa heso. Hone ho sena tlhohleletso ya hore ke etse mosebetsi wa ka wa sekolo mme ke ne ke sa bone e le ntho ya bohlokwa."

"Ha ke fihla Ikamva maqalong a selemo ke ne ke ikemiseditse ho shebana le mosebetsi wa ka wa sekolo mme hona jwale ke bona ditho-lwana tsa seo. Dimaraka tsa ka di a ntlafala le kutlwisiso ya ka ya mosebetsi wa ka wa sekolo e eketsehile," ho boletse Moseamedi.

Ho ya ka Clemence Msindo, e leng Mohokahanyi wa Lekala la IkamvaYouth Lebatoweng la Gauteng, baithuti ba ingodisetsa Ikamva-Youth ha ba le Dikereiteng tsa 11 le 12.

"Ka 2014 re bile le baithuti ba 38 ba materiki ba kenela IkamvaYouth mme re bile le sekgahla sa ho pasa sa 87%; ka 2013 re bile le sekgahla

Emmanuel Mogale o thusa setjhaba sa habo.

sa ho pasa sa 100%."

Baithuti ba fetang halofo makaleng a thehilweng kgale ke baithuti ba nako e fetileng mme diphesente tse fetang 80 tsa komiti ya tsamaiso ya Khayelitsha ke bajalefa ba nako e fetileng.

Ka 2012, IkamvaYouth e ne e na le baithuti ba 743 makaleng a yona a supileng.

Msindo o re mokgatlo hape o fana ka tataiso ya mosebetsi, eo hape e buletsweng setjhaba le ho fana ka thuto ka HIV le AIDS, le tataiso.

"Morutisi o fuwa baithuti ba bahlano ho ba thusa ka mosebetsi wa sekolo. Hona ke ho netefatsa hore baithuti ba fumana tlhokomelo e hlokehang."

IkamvaYouth hape e buletse mang kapa mang ya batlang ho ithaopa.

Ba lakatsang ho ithaopa ba ka etela: www.ikamvayouth.org.za ho tseba haholwanyane.

Ho theha menyetla bakeng sa batjha ba aforika borwa

Amukelani Chauke

Batjha ba Afrika Borwa ba tlameha ho latela mohlala wa Sehlopha sa 1976 mme ebe baahi ba naha ka ho ikemisetsa ho ba baitshebeletsi ba bapalang karolo e kgolo moruong.

Sena ke molaetsa wa Mohlanka e Moholo wa Phethahatso (CEO) Khathutshelo Ramukumba wa Lekala la Naha la Ntshetsopele ya Batjha (NYDA), eo dipuo tsa hae di tlleng ka nako eo ka yona mmuso o qetelang Leano la Batjha la Naha la 2015-2020 (NYP 2020) le tla bapala karolo ya bohlokwa ntshetsopeleng ya batjha ba naha.

NYP 2020 e bopilwe ka tsebedisanommoho le batjha ho tswa naheng ka bophara, ho lebelletse hore e tla thusa ho bopa batjha hore ebe baahi ba sebetsang hape ba hlalising le ho etsa NYDA hore e sebetse hantle ho feta mabapi le ho shebana le ditaba tsa batjha.

Batjha ba netefaditse dikarolo tse nne tsa bohlokwa: phetolo ya moruo le bonkakarolo, thuto, ntshetsopele ya bokgoni le menyetla ya bobedi, tlhokomelo ya bophelo bo botle le twantsho ya dithethafatsi le kaho ya naha, kopano ya setjhaba le boahi bo mafolofolo. Ho latela ka Lefapha la Dipalopalo la Aforika Borwa, batjha ba etsa 40% ya setjhaba sa naha mme 36% ya bona ha e sebetse.

NYP 2020 e boetse e tla thusa ho sebetsana le bothata bona ka mananeo a ntshetsopele ya batjha a arabelang ditlhoko tsa batjha – mana-

neo a dumellang batjha ho itaolela bokamoso ba bona.

CEO ya NYDA Ramukumba o boleletse *Vuk'uzenzele* hore tjehebotjha ya NYP 2020 ke taba tse monate bakeng sa batjha ka ha e tla ba thusa ho fumana maemo a bona a loketseng kahare ho moruo.

"Ke nahana hore phephetso eo batjha ba lokelang ho sebetsana le yona kajeno jwalo ka ya bona kapa jwalo ka nako ya ho iponahatsa ke twanelo ya phetoho ya moruo," o boletse jwalo.

Ka Phuptjane 1976, baithuti ba dikolo tse mmalwa ba ile ba bolawa ka sehloho ke mmuso wa kgethollo ha mapolesa a tshireletso a thunya baithuti ba neng ba sa tshwara dibetsa ba neng ba hwanta hara diterata tsa Soweto kgahlano le Thuto ya Kgethollo, e neng e tlama matitjhere, hara tse ding, ho sebedisa Afrikaans jwalo ka puo ya thuto bakeng sa dithuto tse mmalwa.

Setshwantsho se bontshang mmele o senang bophelo wa Hector Peterson, moshemane e monyane wa Sekolo sa Poraemari sa Morris Isaacson – se nkilweng ke raditshwantsho ya tsebahalang Sam Nzima – se ile sa tshosa

batho lefatshe ka bophara.

Ramukumba o itse ha ho bapiswa le sehlopha seo sa batjha, moloko wa kajeno o lehlohonolo ho feta hobane boholo ba bona ba rutehile mme ba na le phihlollo ya menyetla e mengata ya ho intlafatsa.

"Maikutlo a ka ke hore dilemong tse 21 kamora demokerasi, ngwana e motsho kapa ngwana wa moAfrika a ka se ye sekolong ho ya fumana thuto hore a fumane mosebetsi fela.

"Kelello ya ngwana wa moAfrika e lokela ho ba e reng ho itshebeletsa ke kgetho e nngwe ho na le ho hirwa hore e tle e be bahiri, ba tle ba kgone ho ba beng ba moruo wa naha ya bo bona le hore ba tle ba kgone ho ba baahi ba naha ya bo bona.

"Ho nna ke yona ntwana eo batjha ba kajeno ba lokelang ho e lwana jwalo ka ntwana ya bona hore ba tle ba fumane tokoloho ya moruo maphelong a bona," o boletse jwalo.

LEANO LA BATJHA LE TLASA TJHEBISISO?

Moflatsa Letona Kantorong ya Moporesidente

E tswella pele leqephe la 6

E tswella pele ho tswa ho leqephe 1

Indasteri (dti) e entswe ho sheba hore na Lenaneo la Diteboho la Ditshebeletso tsa Tshebetso tsa Kgwebo (BPS) le fanwang ke dti na le theha mosebetsi le ho eketsa tsetelo e otlohlileng ya kante ho naha.

"Diphetho tsa bohlokwa di supa hore esale morero wa diteboho o qala, ho se ho thehilwe mosebetsi e fetang 9 000 le hore karolo ya BPS ke karolo ya bohlokwa bakeng sa ho hohela tsetelo le ho theha mosebetsi, haholo sehlopheng sa batho ba dilemong tse 18 – 35, moo theho ya mosebetsi bakeng sa batjha e hlokwang ho fetisisa," ho boletse Letona.

MAFAPHA A NAHA LE A POROFENSE

DPME e tsebisitse disebediswa tse itseng ho kgothaletsa le ho matlafatsa ditshebetso tsa bodisa le tlhahlobo kahare ho tsebeletso ya setjhaba.

O boetse a re lefapha le tsebisitse Sesebediswa sa Tekolo ya Tshebetso ya Taolo (MPAT) jwaloka tsela ya ho shebana ka thata le mosebetsi ya taolo ya bodisa kahare ho mafapha a naha le a porofense.

"Ka Loetse 2014, mafapha ohle a naha le a porofense a nkile karolo ho tekolo ya mosebetsi ya tsamaiso e entsweng ke DPME.

"Diphetho tse qalang di supile hore dibaka tse 29 tsa tsebetso ho dibaka tse 33 tse methilweng di bontshitse ntlafalo diphe-thong, leha di phahamisitse mosebetsi le ho beha tsepamiso e fetang ho dikateng tsebetso ya tekanyo."

MOHALA WA BOPRESIDENTE

Mabapi le Mohala wa Boporesidente, Letona Radebe o itse mmuso o tswelapele ho fa setjhaba tsebeletso eo ka yona ba botsang dipotso le ho fana ka ditlitlebo tsa bona.

"Selemo le selemo, re kgona ho sebetšana le ditlitlebo le dipotso tse ntjha tse ka bang 20 000. Ho fihla jwale, re rekotile ditlitlebo le dipotso tse 207 000 mohleng ona. Dipotso ke tse 35% akaretsang ha 65% e le ditlitlebo.

"Nka tlaleha hore ho ditlitlebo le dipotso tsohle tse re di amohetseng, 94% di rekotilwe jwalo ka tse rarollotsweng ha 6% di ntse di tlo rarollwa."

HO LEFA BAFANI BA DITSHEBELETSO KA NAKO

Letona Radebe o itse ho lefa bafani ba ditshebeletso ka nako ke tse ding tsa dibaka tseo ho tsona DPME e entseng manollo ya mafapha a naha pakeng tsa 2013 le 2014. Manollo e bontshitse hore ho bile le ntlafalo palong e akaretsang ya ditlankana tsa tefo tse lefuweng nakong ya matsatsi a 30.

O boetse a re mafapha a diporofense a bontshitse ntlafalo e nyane ya 5% palong e akaretsang ya ditlankana tsa tefo tse lefuweng nakong ya matsatsi a 30.

"Diporofense di tlalehile ditlankana tsa tefo tse 241 332 tsa boleng ba R13.4 bilione, tse lefuweng kamora matsatsi a 30 le ditlankana tsa tefo tse 356 079 tsa boleng ba R21.8 bilione, tsa kgale ho matsatsi a 30, tse so kang di lefuwa.

"Hona ke poelo morao ya 52% ho palo e akaretsang ya ditlankana tsa tefo tsa kgale ho feta matsatsi a 30, tse so kang di lefuwa," ho boletse Letona.

O itse mafapha a naha a tlalehile ditlankana tsa tefo tse 155 572 tsa boleng ba R3.8 bilione, tse lefuweng kamora matsatsi a 30. Leha hole jwalo, ka nakong yona eo, ditlankana tsa tefo tse 62 887 tsa kgale tse fetang matsatsi a 30 - tsa boleng ba R2.1 bilione – ha di so lefuwa.

Letona Radebe o itse tefo ya bafani ba ditshebeletso e ntse e le bothata bo boholo, bo amang dikgwebo tse nyane haholo, ho boetseng ho ama kgolo ya moruo le theho ya mosebetsi.

"Re itlametse ho theha lekala le ikgethiling ho disa tefo ya matsatsi a 30 ka matla le ho bula metjha e kwalehileng," o tlatsitse jwalo.

Ho tswa Meahong ya Kopano

molaetsa ho tswa ho Moporesidente

Kaho ya moya o motle wa setjhaba sa habo rona

Nakong ya mosebetsi wa ka ke sebeletsa setjhaba, ke lehlohonolo ho bona sekgutlwana se seng le se seng sa naha ya rona e ntle.

Diketelo tsa ka dibakeng hohle Aforika Borwa di dula di ntlhomola.

Ho na le dibaka tseo ho tsona maqeba a kgethollo a ntseng a tebile – ka mokgwa wa bana metsaneng ya mahae, ba tsamayang sebaka se setelele ho ya sekolong, kapa masisapelo a tshebediso e mpe ya tahi ya basebetsi ba mapolasing dibakeng tse ding.

Maqeba ao a teng ka mokgwa wa banna le basadi ba senyang nako ya bona le dihukung tsa mebila kapa ditameneng, hobane bokgoni ba bona le maemo a thuto ha di ba dumelle ho ba le seabo ka ho phe-thahetseng moruong wa Aforika Borwa.

Batho bao ba diterateng tsa makeisheneng moo dihlopha tsa dinokwane di tlatlapang badudi le dintho tse thefulang setjhaba tse kang tshebediso e mpe ya dithethefatsi, kemaro ya banana le dikgoka tsa malapeng e leng tsela ya ho phela ho ba bangata.

Athe jwale, ke dula ke etela dibaka tsena hobane mmuso o sebetsa le baahi ho ntlafatsa maemo a bophelo mme re leka ho etsa phapang, kapa re se re e entse phapang dibakeng tseo.

Mona ke ha ke bona dikaho tsa dikolo tse ntjha, ditleliniki le mabone a laolang sephethephethe di ba teng. Ke ha ke bona dikoporasi tsa basadi tse fepang malapa di be di hlahise thepa ya diyantle dinaheng tse ding. Ke ha ke kopana le basebetsi ba tsa bophelo bo bottle ba sebetsang ka boitelo dikgutlwaneng tse bobeng tsa naha ena ho hlokomela bakudi, kapa bahlanka ba sepolesa ba beang maphelo a bona kotsing ho tobana le dinokwane tse fenethang.

Ke ha ke boela ke bona mebila e metjha moo ho neng ho na le tselana e lehlohlo-jane; diyunivesithi tse ntjhantjha le dipetlele dibakeng tseo batho ba neng ba atisa ho tsamaya tsela e telele ho ya fihlela ditshebetso tsa thuto kapa tsa bophelo bo bottle; difeme le ditsha tse ding tsa diindasteri moo batho ba neng ba atisa ho se be le mesebetsi ba bile ba se na tshepo.

Ho bona sekgahla sena le maemo a ntshe- tsopele ho potoloha le naha ya habo rona ho mpha tjangjello ya ho sebeletsa batho ba Aforika Borwa, ebile ho mpha boitshepo ba hore ha re ka ke ra hloleha ho ntshetsa Aforika Borwa pele.

Aforika Borwa ke setsha se le seng se sehlo sa ho aha moo dikgofu le dihlopha

Diporojeke tsa dikaho tsa motheo tse etsahalang naha ka bophara di thusa moruo wa rona ho hola. Leha ho le jwalo, re le maAforika Borwa re hloka ho ntlafatsa maemo a dipelo le dikelello tsa rona ho thusa setjhaba ho hola le ho feta.

tsa batho metsemeholong e ka sehloohong di thusang moruo wa rona ho hola, ha diterekere, diterentjhe le mesebetsi e atolotsweng ya setjhaba di tlising dikaho ts motheo tsa se- jwalejwale le menyetla ya setjhaba ho baahi dibakeng tsa rona tsa mahaeng.

Empa kgolo ya setjhaba sa rona ha e a itshe- tleha ho seo re se etsang ka matsoho a rona.

Ho bohlokwa ho feta, ke ka seo re se etsang ka dipelo le dikelello tsa rona.

Dihlooho tsa ditaba ha di dule di re bolella dipale tsa Aforika Borwa ka botlalo. Empa di re bolella ka dipale tsa bohlokwa – ka nako tse ding e ba tse sisimosang – dipale tse re phephe- tsang hore re sebetse ka thata boitshwarong ba rona jwaloka ha re etsa ditsheng tsa kaho.

Haufinyane, dipale tsena di ile tsa akga ke- tsahalo e tlalehlweng moo bana ba sekolo se seng Kapa Botjhabela ba ileng ba hana ho ja dijo tsa bona hobane baphehi ba ile ba tshetshe- tsa ka mabaketeng a sebedisetswang dijo ka khithjhineng ya sekolo. Basadi ba phehang dijo ba ile ba re tsela e yang matlwaneng ka thoko ho setsha sa sekolo e telele haholo.

Tabeng e nngwe e fapaneng le eo ho hang, ho ile ha eba le ho ntshuwa ha setshwantsho se tshosang sa vidiyo se bontshang ditho tsa setjhaba sa Witbank se hana ho thusa monna ya neng a tsheswa e le kotlo ya ho utswa mehalo ya

lethose seteisheneng se senyane sa motlakase.

Mehlodi ya ditaba e tlalehile hore monna eo o bonwe a ithapella bathong hore ba bitse ambulense ha karolo e nngwe ya letlalo la hae e ne e se e leketlile. Empa batho ba mmokanela feela ho bona tshotleho ya hae.

Monna eo o ile a ya tleliniking e haufi ka maoto a ba a fetisetswa sepetlele, empa o ile a hloka hala kamora dihora tse mmalwa.

Ka nako e batlileng e tshwana le eo, ho ile ha tlalehwa ho tswa Foreistata hore rakgwebo ya dilemo di 47 le mora wa hae ya dilemo di 16 ba tshwerwe ka ketsahalo e amanang le hore mora wa monna enwa o belaelwa ka ho nyenyefatsa le ho tshosa molebedi ya dilemo di 57 hore a etse thobalano le ntja a sa batle.

Tse ding tsa diketsahalo tsena ha di kgolwehe ho bohloko ba maAforika Borwa a ikokobelet- tsang molao a bile a rata kgotso, empa ke nnete hore diketso tse nyarosang hakaalo ke karolo ya boitshwaro ba setjhaba sa rona.

Matsatsing a mmalwa a fetileng, re ketekile Letsatsi la Tokoloho; letsatsi le re hopotsang ka tsela eo re e tsamaileng ho ya ho Aforika Borwa e betere kamora kgethollo, letsatsi le tsepamisang maikutlo a rona ho Bili ya Ditokelo Molaotheong wa rona eo e leng, ka mantswa e mang, melawana le dipeelo tsa tokoloho ya rona.

Mabapi le tekanyo, Bili ya Ditokelo e re ha ho motho ya ka kgethollwang.

Seriting sa botho, Bili ya Ditokelo e re e mong le e mong o na le seriti sa botho sa motheo se tlamehang ho hlomphele.

Bili ya Ditokelo e talola hore e mong le e mong o na le tokelo ya ho phela, le hore e mong le e mong o na le tokelo ya ho se tshwarwe hampe kapa ho fumantshwa kotlo ka mo- kgwa o kgopo, o se nang botho kapa o bakang dihlong.

Bili ya ditokelo e boela e re ngwana e mong le e mong o na le tokelo ya phepo ya motheo, bodulo, ditshebetso tsa motheo tsa tlhokomelo ya bophelo bo bottle, le ho tshire- letswa tshwarong e mpe, ho se kgathallwe, tlhekefetso kapa nyediso.

Ho bohloko hore maAforika Borwa a phele maphelo a wona – mme a senye maphelo a ba bang – jwaloka ha eka ditokelo tsena ha di yo.

Ho boetse ho bohloko hore ha batho ba etsa dithunthetso tsa Bili ya Ditokelo, ba a tlohelwa kapa ba a tshireletswa ke ba malapa a bona kapa ke setjhaba, ba tlohe- disang sepolesa ho fuputsa kapa mekgatlo ya setjhaba ho kena dipakeng.

Sena se kgahlanong le matsapa a rona a matle a ho ntshetsa Aforika Borwa pele.

Re hloka maAforika Borwa, e seng ho sheba hore na naha ya rona e fetohile hakae ka ho sheba ntshetsopele ya rona e bonahalang ka mahlo, empa ba thusa naha ho fetohela botleng ka ho hlahloba le ho ntlafatsa boitshwaro ba bona le ho phela ho ya ka boikarabelo ba bona e le baahi.

Ha ho sekepele sa matlo a matjha, mebila, difeme kapa diteishene tsa motlakase se tla sututsa ntshetsopele ya rona jwalo ka moya wa botho esita le ho etsa Botho le baahi ba batle.

Ka hodimonyana ho dilemo tse robedi tse fetileng, mekgatlo wa African National Congress o ile wa hlahisa tokomane ya pu- isano eo sehlooho sa yona e neng e le RDP ya Moya e ileng ya kutla tsela ya phetoho ya naha ya rona ka kahobotjha le ntshe- tsopele ya moya wa botho wa setjhaba.

Tokomane e ile ya hlahosa hore e ne e le “moya wa maAforika Borwa o susu- metsang mesebetsi ya rona ya dipolotiki, moruo le setjhaba”.

E ile ya re: “Mabatowa ohle a dumela di- nneteng tse kgolo tsa moya tse re fang botho, mme re hloka ho amohela tumellano ena e le lesela la kgakolo ya ntshetsopele e ntjha. Re na le makgetha a tshwanang ka kakaretso le haeba ke lerato, nyakallo kapa kgotso; botshepehi, toka kapa seriti; mosa, boikarabelo kapa tshaphalo; mme tsena di ropoha malebeleng a Botho.”

Kamora dilemo tse robedi, dipharela tse tshwanang di ntse di re tobile ka 2015.

Dikgofu tsa rona, bomakarapa, mesebetsi le matla a ho sebedisa tjelete ha di ka ke tsa ba le moelelo haeba re sa ntlafatse seo re se nahanang, seo re ikutlwang sona le ho lokisa botebong ba kaharehore ho rona.

Ho aha Aforika Borwa e betere ho qala kahare; ha re sebetseng.

Ha re sebetseng mmoho bohle ho aha Aforika Borwa e betere.

BOPHELO BO BOTLE

Mokgwa o phetseng hantle bakeng sa bohle

Amukelani Chauke

Letona la Bophelo bo Botle, Ngaka Aaron Motsoaledi, o re mmuso o hloka ho fetola leano la yona la ditekanyetso ho matlafatsa mokgwa wa bophelo bo botle wa setjhaba.

Letona le itse moralo o tla boela o kenyeletsa ho matlafatsa thibelo ya mafu le ntlafatso ya bophelo bo botle ho netefatsa hore batho ba fumana tlhokomelo ya maemo a phahameng ya bophelo bo botle.

Letona le buile sena ha a fana ka puo ya lefapha la hae ya Kabo ka Tekanyetso Palamenteng haufinyane.

Kabo ka Tekanyetso ke puo e fanwang ke Letona e hlalising merero, dintlhakgolo le dintlha tsa bohlokwa tsa lefapha la hae.

Haeba naha le dinaha tse ding tsa Aforika di tla ntshetsa kontinente pele, mekgwa ya bophelo bo botle e tlamela ho matlafatswa ho thusa lekala la bophelo bo botle ho thibela le ho laola diketsahalo tsa mafu a kang *Ebola*,

Meningitis, Lefuba (TB), HIV le AIDS le *Polio*, ho teya mohlala.

Ke ka lebaka lena Seboka se sa tswa feta sa Mokgatlo wa Lefatshe wa Bophelo bo botle ho la Benin, Matona a Bophelo bo Botle a ileng a nka qeto ya hore sebakeng sa ho ba le mananeo a tsepameng (ditekanyetso tse fapaneng ho lwantsha *Malaria*, *Polio*, HIV le AIDS, TB, hara a mang) mebuso e lokela ho tsetela ho mekgwa ya bophelo bo botle ya setjhaba.

“Re dumela hore se tla thusa Aforika ke mekgwa e matla ya bophelo bo botle e tla kgona ho kgema le sewa sefe kapa sefe se ka hlahang hobane ha re tsebe hantle hore na ho tla latela eng.

“Maobane e ne e le HIV le AIDS, kajeno ke *Ebola* le TB mme hosane e tla ba eng? Ha re tsebe empa re dumela hore ka bomadimabe hona le sewa se seng se tseleng,” ho boletse Letona.

O boetse a re sewa sa mafu ao a buileng ka ona a ka be a bakilwe ke phetoho ya tlelaemete, keketseho ya tshenyoye botho dibakeng tsa mehlobo e meng patlong ya dijo, metsi le bodulo, hammoho le tlhaho e dulang e eketseha ya sehla sa nako ya ka mora twantsha mahloko.

Letona le boletse la re nakong ya selemo sa 2014/15 sa ditjhelete, lekala la hae le phathahane le merero ya ho matlafatsa mokgwa wa setjhaba wa bophelo bo botle.

“Hona ho tla kenyeletsa ho thibela mafu, ho ntlafatsa bophelo bo botle le ho netefatsa hore

batho ba rona ba fumana tlhokomelo ya maemo a phahameng ya bophelo bo botle.

“Hona ke thomo ya rona mme re tla e latela ka matla”.

THIBELO E BETERE HONA LE PHEKO

Letona Motsoaledi o itse ho pheko la mafu hangata ho nkwa jwalo ka boiphihlelo ba saense, ha thibelo e sa fuwe maemo a tshwanang.

O itse ke ka lebaka leo ho karolo ya setjhaba ya bophelo bo botle, ketsahalo efe kapa efe e mpe e etsahetseng e ile ya bonwa hanghang e le ho putlama ha mokgwa wa bophelo bo botle.

“Hore na ba tletlebang ba reng, re ke ke ra tlohela kapa ra fokodisa karolo ya thibelo mokgweng wa bophelo bo botle, ebile ho feta moo, e tlo ba motheo wa lenaneo la ho matlafatsa mokgwa wa bophelo bo botle.”

Lefapha le tsebisitse diene tse ntjha ka 2009 lenaneong la lona le tlwaelehileng la kento, ho kenyeletswa le ente ya *Pneumococcal Conjugate* le ente ya *Rotavirus*.

Mafu a *Pneumococcal* a jwalo ka *Meningitis* le *Pneumonia* a nkwa jwalo ka mafu a kotsi haholo mme ho la Aforika Borwa le lefatsheng ka bophara, a nkuwa jwalo ka mmolai wa bobedi ka mora HIV le Aids ho bana ba dilemong tse ka tlase ho tse hlano.

Letona le itse diene tsa thibelo di lebisitse hore lefapha le theole mafu ana ka 70%.

Letona la Bophelo bo botle Ngaka Aaron Motsoaledi o re lefapha la hae le tla netefatsa hore batho ba fumana tlhokomelo ya maemo a matle ya bophelo bo botle.

MOFETSHE WA SENNA: O KA O FENYA

Sekema sa Dithuso tsa Bongaka sa Basebeletsi ba Mmuso

ho hlalajwa ha nngwe ka selemo, o eleditse jwalo.

Monna a le mong ho banna ba bang le ba bang ba 23 ba maAforika Borwa ba angwa ke mofetshe wa senna. Leha lefu lena le ama banna ba bangata, ha le fumane tsepamiso e lekaneng.

Ngaka Stan Moloabi, Motsamaisi wa Phethahatso wa Tlhokomelo ya Bophelo bo botle wa Sekema sa Dithuso tsa Bongaka sa Basebeletsi ba Mmuso (GEMS) o dumela hore ho lokela hore ho sebetswe ka matla ho feta ho ruta banna ba maAforika Borwa ka lefu lena – haholo hobane ha lefu le fumanwa kapele le ka alafuwa.

“Banna ba bangata ba maAforika Borwa ba tseba hanyane ka mofetshe ya senna le ya makwalata,” o boletse jwalo.

Kalafo ya lefu e ntlafetse dilemong tse fetileng, mme ha le ka fumanwa kapele menyela ya hore mokudi a phele e ba hodimo ho feta.

Mofetshe wa senna o hlaha ka hara botoneng ba monna — tshwelesa e nyane ya sebopeho sa letokomane e leng karolo ya mokgwa wa monna wa ho tswala. Mofetshe wa senna o hlaha ha disele tse sa tlwaelehang di hlaha puduleng ya senna.

KE MANG YA KA FUMANANG MOFETSHE WA SENNA?

Mofetshe wa senna o ama banna ba mefuta le dilemo tsohle, leha banna ba kahodimo ho dilemo tse 50 ba le kotsing e phahameng haholo ho feta ya ho ba le ona ho feta ho banna ba banyane.

“Ka kakaretso ha motho a le moholo o ba kotsing e phahameng ho feta ya ho ba le lefu lena,” ho bolela Ngaka Moloabi.

Banna ba dilemong tse kahodimo ho 40 ba lokela ho etela dingaka tsa bona bakeng sa diteko tsa mofetshe wa senna hanngwe dilemong tse ding le tse ding tse pedi. Banna ba dilemong tse kahodimo ho 50 ba lokela

MATSHWAO A MOFETSHE WA SENNA

Maemong a mangata mofetshe wa senna ha o na matshwao a ho kula. Lena ke le leng la mabaka ao ho leng bohlokwa hore banna ba lekolwe ke ngaka tsa bona tsa lelapa. Banna ba lokela ho lemoha dintlo tse latelang:

- Bothata ba ho ntsha metsi.
- Bothata ba ho qala kapa ho emisa phallo ya moroto.
- Madi morotong.
- Bohloko kapa ho tjhesa ha o ntsha metsi.
- Efe kapa efe ya dintlha tse ka hodimo hammoho le bohloko tlase ho mokokotlong, hodimo diropeng kapa sebakeng sa dinoka.

“Leha matshwao ana a ka supa tshwaetso feela, a boetse a ka supa qaleho ya mofetshe wa senna, kahoo ho bohlokwa hore di hlalajwe,” ho bolela Ngaka Moloabi.

KALAFO YA MOFETSHE WA SENNA

Kalafo ya lefu e latela hore na lefu le se le hatetse pele haka, mofuta wa mofetshe le bophelo ba mokudi.

Hona le dikgetho tse mmalwa tsa kalafo tse fumanehang bakeng sa mofetshe wa senna ho kenyeletswa opereishene, kalafo ya redieshene, ho ema ho lekotseng kapa kalafo ya dihomoune – ho ya ka hore na mofetshe o hatelapele jwang.

MOKGWA WA HO THIBELA MOFETSHE WA SENNA

Ho phela bophelo bo phetseng hantle ho ka thibela maemo a mangata a bongaka a amang banna ho kenyeletswa le mofetshe wa senna.

“Ho ja dijo tse ahang mmele, ho ikwetlisa, o tlohela ho tsuba le ho nwa jwala haholo ho netefatsa hore o dula o phetse hantle,” ho eletsa Ngaka Moloabi.

O tlatselisa ka tekolo ya bongaka ya selemo le selemo, haholo haeba o na le nalane ya lelapa ya mofetshe, ho ka thusa ho pholosa bophelo ba hao.

Sethwathwa: seo o hlokanang ho se tseba

Sekema sa Dithuso tsa Bongaka sa Basebeletsi ba Mmuso

Sethwathwa se ka tsamaiswa le ho laolwa ka meriana kapa dikalafo tse ding tsa meriana maemong a mangata.

Sethwathwa, seo hape se bitswa lefu la ho akgeha, le ama makgolo a dikete tsa batho ba mefuta le maphelo ohle Aforika Borwa.

Lefu la ho akgeha le tlwaelehe mme le ama mekgwa ya booko le kelelo. Ke maAforika Borwa a hakanyetwang ho a le mong ho ba 100 ba tla tshwarwa ke sethwathwa nakong e itseng maphelong a bona.

Ngaka Stan Moloabi, Motsamaisi wa Phethahatso wa Tlhokomelo ya Bophelo wa Sekema sa Dithuso tsa Bongaka sa Basebeletsi ba Mmuso (GEMS) o re motho e mong le e mong o lokela ho ithuta ka lefu lena le hore na a ka etsang ha motho eo ba mo tsebang a ka ba le sethwathwa.

“Hona le kgonahalo ya hore bongata ba rona re ka kopana le motho ya nang le sethwathwa, kapa ya akgehisitsweng ke sona, neng neng maphelong a rona,” o tlatselisa jwalo.

“Ho akgehiswa ke sethwathwa ho ka bakwa ke ntho tse ngata tse fapaneng mme mang kapa mang a ka ba le sona neng neng bophelong ba hae. MaAforika Borwa a lokela ho nahana ka sena pele ba ahloa ba nang le ho akgeha kapa sethwathwa.”

Ho akgehiswa ke sethwathwa ke ha sekgahla sa mesebetsi ya motlakase bookong e ama kamoo motho a ikutlwang ka teng kapa ka moo a itshwereng bakeng sa nakwana.

E ka nka dibopeho tse ngata tse fapaneng mme e ka ama batho ba fapaneng ka tsela tse fapaneng. Diketsahalo tse ding tsa ho akgeha di bobebe; motho a ka ikutlwa a le siyo bakeng sa motsotswana o le mong kapa e mmedi mme a seke a lemoha le hore o ile a akgeha.

Ho tse ding, diketsahalo tse kgolo ho feta tsa ho akgeha, motho a ka ya le mayidiyidi, mmele wa hae o satalle kapa o tsitse mme ba kanna ba etsa metsamao ya ho raharaha ka potlako.

DISOSA TSA HO AKGEHA DI KENYELETSA:

- Sethwathwa e ka ba lefutso.
- Ditswathwa tsa booko tse jwalo ka *Meningitis* le *Encephalitis*.
- Dihlahala.
- Ditshekamo tsa dikhemikhale ka bookong tse bakwang ke tswekere e tlase mmeleng le lefu la tswekere.
- Letshwao la ho tlohela tahi.
- Tshweletso ya dithethefatsi tsa seterateng.

TSELA YA HO SEBETSANA LE MOTHO YA BANG LE HO AKGEHA HA SETHWATHWA

Dintlha tse latelang di lokela ho nkwa ha o shebane le motho ya akgehisitsweng ke sethwathwa:

- Leka ka matla ho theola moya.
- Letsetsa diitsebetso tsa tshohanyetso.
- Leka ho thibela kotsi ka ho netefatsa hore ha ho letho haufi kapa leo motho a ka le tshwarang le ka mo ntshang kotsi.
- Itlose kotsing – ha hona tlhokahalo ya ho leka ho tshwara motho ya nang le sethwathwa.
- O seke wa kenya letho ka molomong wa motho ya nang le sethwathwa.
- Hang ha sethwathwa sa motho se emisitse mo behe boemong ba tlhaphohelo. Thinya hlooho ya motho eo hore mahlatsa a tswe ka molomong hape o netefatse hore o hema ka tlwaeleho.
- O seke wa fa motho eo mekedikedi, moriana kapa dijo ho fihlela a tsohile ka botlalo.
- Dula le motho eo ho fihlela a hlaphohelwa, e leng nako e ka bang metsotso e mehlano ho isa ho e 20.

“Hopola hore bohloko ba batho ba nang le sethwathwa ba amohela kalafo hantle, kahoo motho ya nang le bokudi boo o lokela ho kgothaletsa ho etela ngaka ya hae,” ho tlatselisa Ngaka Moloabi.

DITABA TSE AKARETSANG

Albert Pule

Tshebetso ya ditseko tsa naha e dumella batho ba tlositsweng naheng ya bona ka sheshe tlasa nako ya kgethollo hore ba kenye ditseko tsa naha dilemong tse hlano tse tlang.

Ho bulwa botjha ha ditseko ho toba batho ba hlotsweng ke nako ya pheletso ya 1998.

Vuk'uzenzele e o fa tataiso e phethahetseng ya ho kenya tseko.

TSEKOYA NAHA KE ENG?

Tseko ya naha ke kopo e ngotsweng e etswang ke motho, mojalafa ya otlohileng, thepa kapa setjhaba bakeng sa kgutliso ya naha.

TOKELO YA NAHA KE ENG?

Tokelo ya naha ke tokelo e ngodisitsweng kapa e sa ngodiswang ho naha, ditshwanelo tsa bahiri ba basebetsi le balemi ba lefang rente ka dimela, ditshwanelo tsa molao wa setso kapa bodulo ba molemo bakeng sa nako e fetang dilemo tse 10.

Batho ba lokela hore ba be ba dutse setsheng kapa ba be le bopaki ka mokgwa wa tokomane, mohlala, lengolo la setsha, tumello ya ho dula, jwalo jwalo, hore ba be le tokelo ya naha eo.

KE MANG YA KA KENYANG TSEKO YA NAHA?

Motho kapa setjhaba se ileng sa nkelwa naha kamora la 19 Phuptjane 1913 ka lebaka la melao ya tshakamelo ya semorafe mme ba sa kang ba fumana tefo e lokelang ka nako ya ho nkelwa hoo.

KE MANG YA SA LOKE-LANG HO KENYA TSEKO?

Ba kentseng tseko pejana mme ba fumane naha kapa puseletso ya tjehele ba ka se tseke hape bakeng sa tokelo e tshwanang e lahlehileng.

Haeba o kentse tseko pejana empa o so buseletswe, netefatsa hore kantoro ya porofense e na le tseko ya pele, pele o kenya tseko eo hape.

O seke wa kenya tseko e ntjha haeba tseko ya hao e ntse e sebetswa. Ha ho molaong ho fana ka tsekoya botsotsi ka ho se tsebise batho ba bang ba ka bang le kgahleho.

DITOKOMANE TSE HLOKAHALANG HO KENYA TSEKO

- Khophi e hlapantswengeng ya tokomane ya hao ya boitsebiso ya Afrika Borwa e tala e nang le bar khoutu kapa karete ya Boitsebiso.
- Lengolo le saennweng le o dumellang ho emela lelapa leno kapa setjhaba seno, le saennweng ke dipaki tse pedi (matla a leqwetha), haeba o emetse lelapa kapa setjhaba seno.
- Lenane la batho bao o ba emetseng.
- Lengolo ho tswa ho Morena wa Lekgotla le Phahameng haeba o le motsamaisi wa thepa.
- Qeto e ngotsweng ho tswa kopanong ya setjhaba, e saennweng ke motho ya tsamaisitseng kopano, haeba o kenya kopo bakeng sa setjhaba (tumellano ya setjhaba).

HO HLOKAHALA TLHAHISOLEDING EFE?

- Tlhaloso ya thepa, mohlala, lebitso la polasi, nomoro ya ERF kapa ya setsha haeba e le teropong.
- Selema sa ho tloswa naheng.
- Putseletso e ileng ya lefuwa ka nako eo.
- Dintlha tsa motho ya lahlehetsweng ke tokelo.
- Dintlha tsa motseki le maemo ao o sebetsang ka ona, mohlala, moemedi wa setjhaba, mora, motsamaisi wa thepa, jwalo jwalo.
- Nalane ya ho tloswa setsheng seo.

TSELA YA HO KENYA TSEKO

Ditseko di tlameha ho kengwa kantorong e kgethilweng ya ngodiso foromong e laetsweng, e tla kengwa khomphyutheng ka mokgwa wa seleketeronike nakong ya ngodiso.

Ho keke hwa fanwa ka diforomo. O tlameha ho etela kantoro ya ngodiso ho kenya tseko.

O na le ho fihlela la 30 Phuptjane 2019 ho kenya tseko. Dikantoro tsa ngodiso tse tsamayang di tla etela ditereke nakong ya ho kenya ditseko.

Tsela ya ho kenya tseko ya naha

MEHATO E LA TELWANG TSHEBETSONG YA TSEKO

MOHATO 1: Sebaka sa kamohelo

Basebetsi ba lefapha sebakeng sa kamohelo ya ditelaente ba tla hlahloba hore o tshwere ditokomane kaofela tse nepahetseng mme ba o nehe keletso.

HO KENYA TSEKO KE MAHALA

MOHATO 4: Tsebisiso

O tla fumana SMS nakong ya dihora tse 48 kamora ngodiso ho netefatsa hore re fumane tseko ya hao. Tseko ya hao e tla batlisiswa mme o tla tsebiswa ka kgatelopele dinakong tse kgafetsa, kapa ha o di kopa.

MOHATO 3: Netefatso

O tla fumana lengolo kamora hore tlhahiso-leseding ya tsekoya hao e ngodiswe. Lengolo le tla ba le nomoro e ikgethang ya referense e pakang hore o kentse tseko ka katleho.

TSELA YA HO LATEDISA TSEKO YA HAO:

O ka letsetsa nomoro e sa lefelloweng ya 0800 007 095 kapa o ye kantorong efe kapa efe ya tse 14 tsa naha ka bophara.

O ka ngodisa tseko ya hao kae?

Gauteng: 9 Bailey Street, Corner Steve Biko and Johannes Ramokhoase Street, Arcadia, Pretoria. Mohala: 012 310 6500

Foreistata: Old Postbank Building, (Corner East Burger and Selbourne Street, Bloemfontein). Mohala: 015 430 0444

KwaZulu-Natal: Umhlaba House, 139 Langalibalele Street, Pietermaritzburg le 158 -160 High Street, Vryheid. Mohala: 033 341 2674

Kapa Botjhabelo: Old SARS Building, 22 Station Street, East London le 66 Prince Alfred Street, Queenstown. Mohala: 043 722 1487

Kapa Leboya: Hyesco Arcade, 4 - 8 Old Main Road, Kimberley. Mohala: 053 807 5700

Leboya Bophirima: Unit 4 Batlhaping Street, (Haufi le SARS Building), Mmabatho le Prime Plaza Building 52 Market Street, Vryburg. Mohala: 018 389 9658/9600

Kapa Bophirima: Van der Sterr Building, Rhodes Avenue, Mowbray, Cape Town le 33 Shamrock Place, 97 York Street, George. Mohala: 021 658 4300

Limpopo: 61 Biccard Street, Polokwane. Mohala: 015 284 6300

Mpumalanga: Restitution House, 30 Samora Machel Drive, Mbombela le 23 Hi-tech House Corner Botha and Rhodes Streets, eMalahl-eni. Mohala: 013 752 4054

Mohlodi: Khomishene ya Ditokelo tsa Kgutlisetso ya Naha

E tswella pele ho tswa ho leqephe 2

Buti Manamela o sa tswa phethela letsholo la mmileng moo a neng a buisana le batjha naha ka bophara mabapi le tjehebotjha ya NYP 2020 ho fumana ditlatsetso tsa bona, matshwenyeho le ditlhaliso ho moralo wa leano.

Ramukumba o itse tjehebotjha ya leano ke monyetla wa hore batjha ba lekole kgatelopele e seng e entswe ho kenya tshebetsong boitlamo ba NYP 2020 dilemong tse hlano tse fetileng.

"Kahoo e re fa monyetla wa ho bolela se re se beileng pele dilemong tse hlano tse fetileng mme re fihletse seo re itlametseng sona empa ka ho lekana, le tekolo ya hore na maemo a bohlokwa a batjha bohle a fihletswe esale ele ka nako eo.

"Haeba maemo a bohlokwa a batjha a sa fetoha, re hloka ho hlalisa ditharollo tse ntjha bakeng sa ho sebetsana le diphephetso le ho theha tikoloho e dumellang sena," o tlatseditse jwalo.

Ramukumba o itse hang ha ditlatsetso di

kentswe moralong, e lokela ho ba le ditlhaliso tsa ditseko tsa ho theha tikoloho e tla kgothaletsa ntshetsopele ya batjha.

"Ka tjehebo ya ka, ho lokela hore ho thehwe tikoloho bakeng sa ba batlang ho ya sekolo hore ba kgone ho ya sekolong. Ka ho lekana, bakeng sa ba hlolehileng ho fumana materiki ya bona ka lebaka lefe kapa lefe, ba lokela ho fuwa monyetla wa bobedi hore re seke ra kgaotsa bokamoso ba bona.

"Batjha ba tlhohile mokgweng wa thuto mme ba sena thuto hore ba fumane mesebetsi e metle kapa bokgoni bo ka sebetsang mmarakeng ya mesebetsi ba lokela ho fuwa monyetla wa ho fumana bokgoni, botsebi kapa kgwebo eo ba ka e nehelang ho mmaraka ya mesebetsi.

"Ho feta moo, bakeng sa bokgoni boo ba ka bang le bona, ba lokela ho fuwa tshehetso hore ba itshebeletse hore ba kgone ho nka karolo moruong, hore na ba kgetha ho hirwa kapa ho iqalla dikgwebo tsa bona," o boletse jwalo.

MORERO O MOTJHA WA MESEBETSI O MOTJHENG

Ramukumba o ekeditse ka hore sehlopha

sa ditsebi se kgethilwe hore se shebane le dikarolo tsohle tsa moruo ho bona hore ke diindasteri dife tse ka kenyang batjha mmarakeng wa mesebetsi. Diindasteri tsena di kenyeletsa ntshetsopele ya batjha ho pharalla dikarolo tsohle tsa mmuso, karolo ya poraefete, mekgatlo e seng ya mmuso (NGO) le mekgatlo ya setjhaba.

Sehlopha se tla ngola morero o tla shebana le diphephetso le dipakane tsa kgolo ho Morero wa Ntshetsopele ya Naha (NDP) - e leng tjehebo ya mmuso le moralo wa leano wa ho ntshetsapele naha maya eba 2030 - ho bona hore na ke mananeo afe a teng a ka thusang batjha ho fumana mesebetsi.

"Morero ona wa kgiro o tla bolela hore na ke diporojeke dife tse lokelang ho tswelapele - o tlatseditse ke tlhoko ya ho hodisa moruo jwalo ka ha re o utlwisisa ho tswa ho NDP pakeng tsa hona jwale le 2030 hape o bolele hore na ke dibaka kapa diindasteri dife tse lokelang ho shebiswa ho theha mesebetsi e mengata ho feta bakeng sa batjha," o boletse jwalo.

Sehlopha sa ditsebi se akga diporofesara tsa diyunivesithi tse fapaneng hammoho le

bahlanka ho tswa Lefapheng la Dipalopalo Aforika Borwa le Lekgotla la Dipatlisiso tsa Saense le Indasteri (CSIR).

Ramukumba o itse NYDA ka mananeo a yona, e thusitse ntshetsopele ya batjha.

"Dipalopalo di bontsha hore ho dikgwebo tse ngodisitsweng le Khomishene ya Dikhamphani le Thepa ya Kelello (CIPC), ke 30% feela ya tsona e kgonang ho iphedisa ho feta nako ya dikgwedi tse 12.

"Re ntse re fana ka lenaneo la Tjehelele ya Thuso ya Naha ya Batjha bakeng sa dilemo tse pedi mme nakong ena, re entse tjehebotjha ya dikgwebo tse fuweng tjehelele ka morero ona.

"Dipatlisiso tsa rona di bontsha hore 54% ya dikgwebo tse fuweng tjehelele ke lenaneo la rona la tjehelele ya thuso di kgonne ho iphedisa nakong e fetang dikgwedi tse 12," o tlatseditse jwalo.

Ha o batla ho tseba haholwanyane ka Leano la Batjha la Naha etela: www.gov.za